

Тетяна Космеда

ORCID: 0000-0001-8912-2888

УДК 81-115:378.091.64

DOI: 10.31558/1815-3070.2025.50.17

**ПОСТУП УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ:
МОДЕРНИЙ ПІДРУЧНИК ІЗ ЗІСТАВНОГО МОВОЗНАВСТВА**

Рецензія на підручник: Лучик А. Зіставне мовознавство. Київ :ВЦ «Академія», 2025. 256 с.

**ADVANCEMENT OF UKRAINIAN LINGUODIDACTICS:
A MODERN TEXTBOOK ON CONTRASTIVE LINGUISTICS**

Review of the Textbook: Alla Luchyk. Contrastive Linguistics. Kyiv: Academia Publishing Center, 2025. 256 p.

*Кожний підручник –
«це країна і час. З минулого в майбутнє час»
(О. Довженко).*

На питання, коли виникло зіставне мовознавство, часто відповідають жартівливо: тоді, коли, за біблійною притчею, впала вавилонська вежа, тобто коли виникли різні мови і їх потрібно було вивчати, зокрема і в порівнянні. Завжди залишатимуться актуальними слова відомого українського вченого-мовознавця В. Кононенка: «Дослідження споріднених і неспоріднених мов набуває важливого значення в умовах зрослих у наш час міжнаціональних контактів, визначення місця кожного народу в глобальному світі, опрацювання проблематики міжкультурних зв'язків і взаємовпливів. Звернення до історичних, зіставно-синхронних і контрастивних паралелей двох або більше мов відкриває перспективи висвітлення особливостей їхнього історико-культурного розвитку, з'ясування універсальних, спільних і відмінних рис, обґрунтування окремішності кожної мови як національного феномену»¹. Справді, коли Україна активно інтегрується в Європу, орієнтується передусім на досягнення Заходу, їхні цінності, питання доброго знання кількох мов потребує відповідної обізнаності в теорії і практиці зіставного мовознавства, зокрема під час підготовки мовознавців.

Підручник із «Зіставного мовознавства» авторства Алли Лучик презентує основи наукових знань із нормативної навчальної дисципліни й укладений відповідно до мети і завдань вишівської програми. Зокрема, *мета* курсу – ознайомити слухачів із методологією і принципами зіставних досліджень, показати спільні й відмінні риси мов світу на всіх рівнях мовної структури, висвітлити діяльність у цій сфері ключових постатей світового мовознавства, важливих лінгвістичних напрямів і шкіл. Серед завдань цієї дисципліни – ознайомлення з методами порівняльних досліджень для розширення

¹ Кононенко, В. (2012). Вступ. Слов'янські мови в типологічному вимірі. Кононенко І. Українська і польська мови: контрастивне дослідження. Варшава : Видавництво Варшавського університету. 15.

загальнолінгвістичної підготовки філолога, сприяння формуванню навичок самостійної роботи з фаховою літературою, підготовка спеціалістів до творчої практичної діяльності в галузі освіти, культури й науки.

До сьогодні в українських вишах активно використовують перший вітчизняний підручник «Основи зіставного мовознавства» (2006), що укладений М. Кочерганом і є, безперечно, ґрунтовним виданням, яке відповідає всім принципам української дидактики. В останні десятиліття з'явилося чимало навчальних посібників, що висвітлюють лише окремі аспекти цієї дисципліни, зокрема найбільше «пощастило» *зіставній лексикології*, порівн.: К. Бондаренко, О. С. Бондаренко «Зіставна лексикологія (гендерний та соціолінгвістичний аспекти)» (2011); опубліковано курси лекцій із порівняльної лексикології переважно двох мов – української і англійської: О. А. Борисенко «Курс лекцій з порівняльної типології англійської та української мов» (2005); Н. М. Валуєва «Конспект лекцій з дисципліни “Порівняльна лексикологія англійської та української мов”» (2023); Л. Г. Верба «Порівняльна лексикологія англійської та української мов» (2008); О. В. Деменчук «Порівняльна лексикологія англійської та української мов» (2005); Дерді Е. Т., Стахмич Ю. С. «Порівняльна лексикологія української та англійської мов: конспект лекцій» (2011); М. О. Куц «Порівняльна лексикологія англійської та української мов» (2021); І. Ю. Сіягівська «Порівняльна лексикологія англійської та української мов: Конспект лекцій» (2019) та ін.

На жаль, навчальних посібників із порівняльної фонетики, фонології, фразеології чи пареміології, словотвору, морфеміки й морфонології, синтаксису в українській дидактиці бракує. З'явилися окремі видання порівняльної граматики, насамперед української і польської мов – В. І. Кононенко, І. В. Кононенко «Контрастивна граматика української і польської мов» (2006), а також добротний підручник із порівняльного дослідження української і польської мов авторства І. В. Кононенко – «Українська та польська мови: контрастивне дослідження» (2012), що проєктується на всі рівні мовної системи, починаючи від фонетики й завершуючи синтаксисом. Актуалізовано й порівняльні студії у сфері стилістики, напр.: Н. М. Валуєва «Порівняльна стилістика англійської та української мов: конспект лекцій» (2010); О. Ю. Дубенко «Порівняльна стилістика англійської та української мов» (2005); Н. І. Романишин «Контрастивна стилістика англійської та української мов: конспект лекцій» (2010); Є. П. Тимченко «Порівняльна стилістика німецької та української мов» (2006).

Наголосімо, що цінність підручника А. Лучик полягає в тому, що це видання, на відміну від попередніх, має комплексний характер. Новаторство підручника в тому, що в ньому вперше авторка запропонувала окремий розділ, що, власне, присвячений порівняльній стилістиці.

Зрозуміло, що А. Лучик відсилає читачів до матеріалу низки авторитетних підручників радянського й пострадянського періоду з *української мови, вступу до мовознавства та загального мовознавства*, а також підручників ХХІ століття зі *вступу до слов'янської філології, вступу до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, історичної типології мов*, а також *корпусної та комп'ютерної*

лінгвістики та ін. Належно, що зрозуміло, залучено фрагменти з історії порівняльного мовознавства: ідеться про теоретичні настанови класиків української та зарубіжної лінгвістики. Авторка підручника орієнтує своїх читачів на важливі дослідження сучасних західних мовознавців, надаючи перевагу саме цим ученим, оскільки в попередній дидактичній літературі простежуємо за виробленою в радянські часи традицією більшу орієнтацію на досягнення російського мовознавства. Хоча цілком слушно А. Лучик не могла оминати увагою дослідження деяких російських учених, оскільки в певних сферах мовознавства, зокрема в морфонології, зіставних напрацювань на матеріалі слов'янських і неслов'янських мов практично немає.

Оскільки цей підручник ґрунтується на *принципі націєцентризму*, то ретельно презентовано напрацювання відомих українських лінгвістів, починаючи від О. Потебні як одного із зачинателів порівняльного мовознавства. Практично понад 50 джерел зі списку літератури презентовано іноземними мовами – англійською, болгарською, французькою, німецькою, польською, чеською та ін., зокрема це праці таких усесвітньо відомих мовознавців, як Ch. Bally, D. Bolinger, W. Chlebda, N. Chomsky, B. Delbrück, J. Grimm, R. Grzegorzczkova, R. Jackendoff, R. Jakobson, Dg. Lakoff та ін..

Радянський період розвитку українського мовознавства має відповідну специфіку, оскільки, про що вже йшлося, «радянська система встановила контроль над структурою української мови: заборонила певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфографічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на Радянській Україні конфлікт між українською й російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові»². Майже до кінця XX ст. простежуємо надмірну актуалізацію політичних симпатій деяких науковців, їхню ідеологічну орієнтацію: порівняльні дослідження в часи радянської України були передусім скеровані на порівняння російської і української мов, презентацію їх близькості, штучну нейтралізацію відмінностей.

Зрозуміло, що російська й білоруська мови належать до гілки східнослов'янських мов, тому авторка підручника, розмірковуючи про особливості східнослов'янських мов, наводила низку прикладів. Водночас запропоновано традиційну в лінгвістиці точку зору на генеалогічний статус української мови як однієї зі східнослов'янських. Проте зазначено й нетрадиційні підходи до її визначення: деякі вчені вбачають чимало спільних рис між українською мовою та іншими слов'янськими мовами (не лише східнослов'янськими). Звідси й твердження, що українська мова – мова пограниччя між східно- і західнослов'янськими групами: «генетично вона тяжіє до східнослов'янських, проте в типологічному відношенні, за фонологічними,

² Шевельов, Ю. (2008). Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. *Ю. Шевельов. Мовознавство: у 2 кн. / упор. Л. Масенко, кн.1.* Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія. С. 267.

лексичними й граматичними критеріями ближча до західнослов'янської групи мов»³.

Важливо також, що А. Лучик презентує авторську концепцію теорії прислівникових еквівалентів слова, що, крім української мови, зрозуміло, виявляється і в інших мовах світу, зокрема польській. Не залишаються без уваги новітні напрями сучасного мовознавства, які проєктуються на теорію і практику зіставної лінгвістики, зокрема когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, прагмалінгвістика, математична, корпусна, комп'ютерна лінгвістика тощо.

Доцільним є звернення укладачки підручника до системи одно- та багатомовних словників різного типу: етимологічних, тлумачних, фразеологічних, паремійних, культурологічних, словників символів лінгвокультури та ін. – традиційних і новітніх.

Структура посібника добре продумана: *містить 13 розділів*. Зокрема: Розділ 1. *Формування зіставного мовознавства як галузі мовознавчих дисциплін*, у якому розкрито питання щодо становлення синхронічного порівняння мовних систем, окреслено своєрідність сучасних досліджень українських лінгвістів із зіставного мовознавства (сс. 7–15); Розділ 2. *Зіставне мовознавство в системі лінгвістичних дисциплін*: розділ презентує інформацію про значення порівняльно-історичного мовознавства для становлення методу зіставного мовознавства, у ньому розкрито сутність і завдання типологічного мовознавства та контрастивної лінгвістики, а також указано на взаємозв'язки зіставного мовознавства й перекладознавства (сс. 16–25); Розділ 3. *Принципи дослідження в зіставному мовознавстві* містить характеристику базових принципів, серед яких системності, зіставляваності, термінологічної адекватності, достатньої глибини зіставлення, урахування ступеня спорідненості й типологічної близькості, наявності функційних стилів (сс. 26–39); Розділ 4. *Ономасіологічний і семасіологічний підходи в зіставних дослідженнях* подає інформацію про типологічні класифікації мов світу, виокремлено універсологію як самостійну галузь мовознавства, схарактеризовано питання щодо упорядкування граматик національних мов і своєрідності дескрипції мов світу із застосуванням відповідних поняттєвих категорій; схарактеризовано термін *мовна картина світу*, розкрито роль словника як компонента зіставного опису (сс. 40–58); Розділ 5. *Зіставна фонетика* фокусує увагу на особливостях процесу зіставного дослідження фонетичних одиниць, зокрема голосних і приголосних звуків, що презентовані в мовах світу, а також складів, суперсегментних одиниць і фонотактики (сс. 59–78); Розділ 6. *Зіставна дериватологія* презентує інформацію про основні поняття сучасної дериватології (сс. 79–99); Розділ 7. *Морфонологія в зіставному аспекті* дає інформацію про феномен морфонологічного чергування, відповідних морфонологічних процесів, що зумовлюють зміни в структурі слова з урахуванням комбінацій морфонологічних явищ (сс. 100–130); Розділ 8. *Зіставні дослідження*

³ Кононенко, В. (2012). Вступ. Слов'янські мови в типологічному вимірі. Кононенко І. Українська і польська мови: контрастивне дослідження. Варшава: Видавництво Варшавського університету. С. 18.

морфологічних категорій присвячено висвітленню частин мови в когнітивному ракурсі та інтерпретації способів вираження граматичних значень у мовах світу (сс. 114–130); Розділ 9. *Іменні та дієслівні граматичні категорії* презентує особливості ключових граматичних категорій у задекларованому ракурсі (сс. 131–189); Розділ 10. *Зіставний синтаксис. Критерії зіставного аналізу словосполучень і речень* подає відомості про базові проблеми зіставного синтаксису (сс. 190–208); Розділ 11. *Зіставна лексикологія* привертає увагу до компонентного аналізу, можливостей побудови лексико-семантичних полів та методики словесних опозицій щодо порівняння лексико-семантичних та тематичних груп (сс. 209–223); Розділ 12. *Зіставна фразеологія* слушно пропонує аналіз основних напрямів у зіставленні фразеологізмів, указуючи на базові терміни, звернено увагу й на лінгвокультурний аспект вивчення розглядуваних одиниць, а також семасіологічний підхід до їх студіювання (сс. 224–238); Розділ 13. *Зіставна стилістика* є надзвичайно цінним, оскільки йдеться про зародження і розвиток зіставної стилістики в XX ст. та схарактеризовано сучасний стан поступу вітчизняної зіставної стилістики (сс. 239–244). Кожний розділ починається короткою інформацією, що вказує на його зміст, та завершується кваліфіковано сформульованими *запитаннями* й ефективними для більш глибокого засвоєння матеріалу *завданнями*. Важливо, що А. Лучик запропонувала *короткий термінологічний словник* (сс. 245–247), що містить 60 термінів, які, однак, інколи сформульовані надто стисло, наприклад: «Тон – висота звуку для розрізнення лексичного й граматичного значення» (с. 247), можливо, слід було вказати й на те, що тон лежить в основі виокремлення тональних мов, порівн.: Тон – лінгвістичний термін, який вживається для виокремлення висоти звуку, як чинника смислової відмінності слів; саме завдяки тону виділяють тональні мови. Останнім складником підручника є *список актуалізованої літератури*, що презентує близько 200 джерел (сс. 248–255). Однак, як видається, у підручнику слід було подати й рекомендований список підручників із зіставного мовознавства, що вийшли раніше, щоб читачі могли скористатися й альтернативними джерелами, а також важливі словники лінгвістичних термінів, зокрема найбільш авторитетні в Україні довідкові джерела, як-от: Селіванова О. О. «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» (2006) та «Словник сучасної лінгвістики» в 4 томах (2012), укладений А. Загнітком. Ці словники можна було б залучити й для формулювання системи завдань.

Загалом підручник оцінюємо високо, оскільки він відповідає основним принципам дидактики, зокрема науковості, відповідності програмі, доступності, системності, належної ілюстративності, єдності змісту й наукового апарату; наголосімо також, що виклад матеріалу в ньому сучасний та відповідає актуальним досягненням мовознавчої науки. Цей підручник є добрим інструментом для формування знань, умінь та відповідних компетенцій у студентів, однак висловимо деякі роздуми, що, сподіваємося, сприятимуть його вдосконаленню. Як видається, добре було б, щоб підручник мав *Вступ* чи *Передмову*, де, до речі, можна було б стисло схарактеризувати наявні підручники

й посібники із зіставного мовознавства, указати, які питання в них висвітлено, чому корисно звертатися і до них, хоч зауважмо, що в тексті підручника простежуємо інколи вказівки на інші дидактичні джерела, наприклад, на с. 17 згадано підручник С. Дорошенка «Загальне мовознавство» (2006) й наголошено, чим саме він важливий. Крім того, корисно було би включити в структуру підручника й короткі *Висновки* чи *Післямову*, у яких умістити узагальнювальну інформацію. Можливо, більш логічно було б структурувати розділи з урахуванням рівнів мовної системи: після «Зіставна фонетика», «Зіставна дериватологія» і «Морфонологія в зіставному аспекті» запропонувати «Зіставну лексикологію» та «Зіставну фразеологію». Як видається, у тексті підручника можна було б уникнути деяких російських кальок, наприклад, *в тому числі* (с. 24, 247), оскільки це словосполучення є дослівним перекладом рос. *в том числе*: його пропонують замінювати питомо українськими відповідниками – *зокрема*, *серед іншого*, або *поміж тим*. Крім того, інколи простежуємо порушення орфографічної норми – відсутність чергування прийменників *у* – *в* (сс. 3, 4, 17, 26, 27), сполучників і часток *і* – *й* (сс. 8, 18, 20, 23, 24, 25) та ін. Але всі дрібні недогляди можна вилучити під час перевидання цього добротного підручника, що, безперечно, відбудеться в недалекому майбутньому.

Рецензований підручник демонструє високу ерудицію, добру фаховість, великий досвід та глибоку професійність А. Лучик як укладача цього складного жанру дидактичної літератури, тому вихід нового якісного підручника потрібно вітати як значну подію у світі української дидактики вищої школи. Він буде корисний студентам, магістрам, аспірантам чи докторантам, а також викладачам вишів України та вчителям.

Дата надходження до редакції: 20.08.2025

Дата затвердження редакцією: 25.09.2025

Received: 20.08.2025

Accepted: 25.09.2025